

ВІДГУК

офіційного опонента, доктора історичних наук, доцента

Оксани Миколаївни Каліщук

на дисертацію Юлії Зеновіївни Павлів

“Депортації українців з польсько-українського прикордоння 1944-1951 рр. у регіональній пам’яті України”,

подану на здобуття наукового ступеня кандидата історичних наук за спеціальністю 07. 00.01 – історія України (гуманітарні науки)

Повоєнні депортації українців з Польщі до підрадянської України є однією з найтрагічніших сторінок 20 століття. Чималий історіографічний доробок у опрацюванні теми масових переселень українців з етнічних районів Лемківщини, Надсяння, Холмщини і Підляшшя в УРСР 1944-1951 рр. (хоча предметом наукових досліджень вони стали лише з початком 90-х) дозволяє ствердити ґрунтовність наукових студій та суспільний інтерес до неї¹. Водночас слід також вказати, що в історіографії це питання висвітлене переважно на рівні узагальнюючих цифр і фактів, а отже актуальною залишається необхідність всебічного вивчення або переосмислення окремих її аспектів. Тому дослідження п. Юлії Павлів, здійснене з позицій соціального зрізу, аналізу досвіду сприйняття депортацій та адаптації переселенців, функціонування пам’яті про ці події заповнює одну з лакун в українській історичній науці.

Актуальність вивчення проблеми посилює й той факт, що в результаті підписаної 9 вересня 1944 р. угоди між Польським комітетом національного визволення та урядом УРСР було переселено 482 тис. українців². Тож травматичний досвід зачепив чималу частину мешканців сучасної України, а “фантомний біль” історії не полишає українців, переселених з Польщі, свідченням чого є поява в останні два десятиліття численних книжок про “рідні села” та “депортацію”. Дослідження Юлії Павлів саме спрямоване на міждисциплінарний пошук ментальних, психологічних наслідків переселення

¹ Роман Кабачій, “Переселення українців із Польщі до УРСР в 1944-1946 рр. очима істориків-українців Польщі та України,” *Український історичний збірник* 12 (2009): 426-436.

² Євген Місило, упор. і ред. *Акція “Вісла”: документи* (Львів; Нью-Йорк, 1997), 18.

українців, відображення втрати малої батьківщини та трансформації культури закерзонців у пам'яті.

У вступній частині дисертації належно обумовлені актуальність, мета і завдання дослідження, визначені територіальні та хронологічні межі, досить вдало і переконливо обґрунтовано наукову новизну одержаних результатів та їх практичне значення. Також зазначені апробація результатів та витримані інші параметри згідно із вимогами ДАК України до робіт на здобуття наукового ступеня кандидата наук.

Не викликає заперечень запропонована та реалізована авторкою структура дисертації (три розділи, одинадцять підрозділів), яка дозволила повною мірою виконати поставлені мету й завдання роботи, всебічно та комплексно окресливши тему дослідження та її головні проблеми. Позитивною стороною дисертації є уніфікація обсягів розділів і підрозділів роботи.

Поставленим завданням відповідає обрана дисертанткою методологія дослідження. Складність проблем, які постали перед п. Юлією Павлів, передовсім полягала у тому, що визначена мета дослідження та конкретні кроки до її реалізації передбачали вироблення специфічного способу осмислення фактологічної та концептуальної складових.

Варто вказати, що складність написання розвідки п. Юлії Павлів, як одного з сегментів наукових досліджень із “не позбавленої емоцій і певної наперед перебачуваної заангажованості чи то політичної, чи то методологічної”³ проблеми українсько-польських відносин, полягала у особливому емоційному наповненні (неприйнятті переселеними іншого образу депортацій, ніж узвичаєний) та словнику (й історіографічному, й джерелознавчому). Надто болісним було переселення (депортація, обмін) українців з Лемцівщини, Надсяння, Холмщини і Підляшшя – етнічних

³ Леонід Зашкільняк, “Українсько-польські стосунки в ХХ столітті: історіографічні аспекти,” *Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність* 13 (2005): 3.

українських земель, що опинилися за межами нового кордону СРСР/УРСР та ПНР.

Перший розділ роботи – “Історіографія, джерельна база, теоретико-методологічні засади досліджень” – є класичним. Історіографія проблеми представлена працями вітчизняних і чужинецьких дослідників за проблемно-тематичним принципом, які авторка поділила на три ключові тематичні блоки: 1) політико-правові підстави депортаційних акцій у фокусі питання встановлення польського-радянського кордону; 2) перебіг депортації та особливості подальшої адаптації; 3) концепт малої батьківщини і різні рівні історичної пам’яті.

Дисертантка у підрозділі “Характеристика джерельної бази” аналізує матеріали, використані у роботі. Вона виділяє цілу низку груп спогадів, соціологічні дослідження, збірники документів, які репрезентують нормативно-правову базу депортацій та загалом українсько-польський конфлікт, кіно-, фото- документи, пресу і т. д. При цьому слід відзначити фаховий підхід до класифікації джерельної бази, що далеко не завжди можна зустріти у такого роду роботах. Дисертанти часто-густо грішать підміною усталеного джерелознавцями типологічно-видового поділу на евристичні та археографічні характеристики. Юлії Павлів цього вдалося уникнути.

Діапазон поставлених завдань обумовив залучення значної кількості різноманітних джерел та наукової літератури (список використаних джерел та літератури складає 560 позицій). Джерельна база дисертаційного дослідження є вельми значною за обсягом та репрезентативною, а чималу їх кількість введено до наукового обігу вперше. Окремої згадки заслуговують майже півсотні інтерв’ю й анкетувань, здійснених дисертанткою впродовж 2012-2016 рр.

Слід також вказати, що у роботі визначено термінологічний апарат (“історична пам’ять”, “травматичний досвід”, “прикордоння”, “ідентичність”), що є важливим елементом наукового аналізу. Адже, у науці терміни вирізняє їх однозначність, відповідність цілій низці вимог, а

неточність у використанні термінів відразу згубно позначається на рівні дослідження чи дискусій. При цьому авторкою було використано методи і напрацювання не лише історичної науки, а й суміжних дисциплін (психологія, філософія, культурологія, соціологія) та ін. (с. 64-70).

Другий розділ – “Коллективна пам’ять про депортації українців 1944-1951 рр.” – присвячено особливостям спогадів про війну та міжнаціональний українсько-польський конфлікт, вплив подій на конструювання розповідей про досвід депортацій та адаптацію переселенців.

Окремий параграф дослідження присвячено політико-правовим аспектам депортаційних акцій. З огляду на важливість та необхідність розгляду цієї проблеми, водночас, вважаємо дискусійним, що у пропонованій роботі аналіз процесів переселення не був розпочатий з правових підстав їх здійснення. Надважливим видається синхроністичний підхід до розгляду проблеми, коли депортації українців у повоєнний період вписані у загальну практику масових депортацій кінця 19 – 20 ст., їх реалізацію як вияв геополітичних планів СРСР, Великобританії та США щодо розподілу сфер впливу і т. д. Наголошу на важливості у контексті сучасних дискусій між Києвом та Варшавою тези п. Юлії Павлів про переселення населення як остаточний засіб для руйнування колишнього річпосполитського простору та засіб створення мононаціональних держав (с. 103).

Варто погодитися із твердженням дисертантки про вплив на конструювання спогадів (а отже, пам’яті) “інформаційного вакууму”, який не гласно існував і у суспільстві, і у родинах переселенців. Авторка звертає увагу на вписаність образу міжнаціонального конфлікту локальної пам’яті переселенців у історичний Grand Narrative України (віктимізація подій). Окрім іншого, п. Юлія Павлів підтримує думку тих дослідників (як, наприклад, Оксана Кісь), котрі твердять, що, внаслідок панівного гендерного ладу і відповідно гендерно-специфічної соціалізації, чоловіки і жінки запам’ятовують пережите по-різному, і саме тому – конструюють свої оповіді про одну і ту ж подію по-різному. За спостереженням авторки, жінки,

розповідаючи про труднощі життя більш відкрито демонстрували свої емоції, описували проблеми лише своєї соціальної групи, наділяли активною позицією чоловічу частину оточення (с. 203).

У третьому розділі – “Ідентичності депортованих. Медіальність історичної пам’яті” – одним із концептів навколо яких велося дослідження була “мала батьківщина”. Як і для багатьох інших дослідників, для дисертантки край, де народилися і зросли переселенці став “малою” батьківщиною не лише географічно, а й духовно; це той образ простору, який вплинув на тип мислення, спосіб пізнання навколишнього світу і т. д. Водночас, у дослідженні показано як радянська дійсність та прихильне/неприхильне сприйняття місцевими мешканцями вплинули на рівень національної самосвідомості та пам’ять переселенців.

Цікавим є аналіз у роботі комеморативних практик переселенців, адже це є те символічне маркування простору, яке відображає стан регіональної пам’яті. Слід погодитись з висновком п. Юлії Павлів про пов’язаність збереження пам’яті про українську присутність та творення місць пам’яті у Польщі із станом українсько-польських відносин і сприйняттям болісних сторінок Другої світової війни (с. 199).

Залучений авторкою значний обсяг офіційних джерел та науково-аналітичних матеріалів (позицій) дозволив зробити аргументовані висновки та узагальнення.

Не піддаючи сумніву значні здобутки авторки цієї праці, слід висловити декілька застережень, які вона викликала.

- ✓ Аналізуючи історіографію проблеми необхідно було б вказати, які з проблем залишилися поза увагою дослідників до сьогодні. Так, видається перспективним розвиток студій історії повсякдення (побут, умови проживання, соціальна адаптація, соціально-політичні уподобання та ін.).
- ✓ Доцільно звернути увагу на діяльність товариств (“Холмщина”, “Надсяння”, “Лемківщина” і т. д.), адже саме вони допомогли

опрацювати травматичний досвід депортації. Тим паче, що ці організації існували та існують не лише для того, щоб спільно згадувати культуру та історію втраченої батьківщини, а й висувати політичні вимоги.

- ✓ Складно погодитися із твердженням дисертантки, що напруження в українсько-польських відносинах “перманентно триває із 2016 р.” (с. 123) або 2015-2017 рр. (с. 203). Щонайменше, варто говорити про 2009 р. як точку сучасної ескалації відносин між Києвом та Варшавою. Саме рішення польського Сейму про визнання волинської трагедії “етнічними чистками з ознаками геноциду” слід розглядати як перегляд практики 2003 р.
- ✓ Видається, робота лише виграла б від внесення до неї елементів компаративістики. Для цього, до прикладу, надавався б досвід збереження етнічної ідентичності кримли, депортованих до Узбекистану 1944 р. Мартін Кислий, дослідник посттравматичного покоління кримських татар – дітей депортованих, виявив, що більшість опитаних не вважає своє дитинство травматичним (зокрема і тому, що батьки не обговорювали з ними депортацію, і загалом, через виснажливу працю, не мали часу на спілкування з дітьми). Це уподібнює ситуацію з депортованими українцями, котру описує у своїй студії дисертантка.
- ✓ В роботі наявні, як вже зазначалося, редакційні погрішності, некоректності перекладу та, на жаль, недостатня вичитаність тексту. Так, до прикладу, Rada Ochrony Pamięci Walk i Męczeństwa чомусь перекладено Радою охорони пам’яті боїв і мучеництва (с. 182), хоча усталеним є Рада охорони пам’яті боротьби і мучеництва; Centrum Badań Opinii Społecznej як Центр дослідження соціальної думки (с. 176). Ян Турнау (Jan Henryk Turrau) – знаний польський католицький публіцист і письменник став у роботі Яном Таранау (с. 179).

Однак, ці зауваження стосуються лише окремих аспектів дослідження, мають частково дискусійний характер і не ставлять під сумнів наукову вартість праці. Подана на захист студія є доказом зрілості п. Юлії як науковця, має довершений у науковому плані характер. У дисертації також отримано нові науково обґрунтовані теоретичні результати – виділено основні психоемоційні, гендерні особливості репрезентації травматичного досвіду етнополітичного конфлікту, війни та переселення, які у поєднанні з історичною культурою України впливають на творення образу цих подій у спільноті переселенців; реконструйовано висвітлення депортаційних акцій у пресі, візуальну репрезентацію в українських документальних фільмах та ін.

Автореферат ідентичний змісту дисертаційного дослідження, написаний грамотно, на належному професійному рівні. Сама робота, подана на присудження наукового ступеня кандидата наук та автореферат відповідають вимогам державних стандартів й ДАК України, а опубліковані праці (6 наукових публікацій, з них 5 – у фахових виданнях) відображають основні наукові бачення авторки, систему аргументів і головні результати.

Дисертаційна робота Юлії Зеновіївни Павлів “Депортації українців з польсько-українського прикордоння 1944-1951 рр. у регіональній пам’яті України” є самостійним дослідженням на актуальну тему, відповідає спеціальності 07. 00. 01 – історія України та вимогам “Порядку присудження наукових ступенів і присвоєння вченого звання старшого наукового співробітника”, від 24 липня 2013 р. № 567, зі змінами, затвердженими постановами Кабінету міністрів України № 656 від 19 серпня 2015 р., № 1159 від 30 грудня 2015 р. та № 567 від 27 липня 2016 р., а її авторка заслуговує присвоєння наукового ступеня кандидата історичних наук за спеціальністю 07. 00. 01 – історія України.

Офіційний опонент,
доктор історичних наук, професор
кафедри археології, давньої та
середньовічної історії України
Східноєвропейського національного
університету імені Лесі Українки

О. М. Каліщук

підпис *Каліщук*
ЗАСВІДЧУЄ
Вчений секретар університету
"28" 09 2018
Каліщук Л.С.